

לעילוי נשמת
אמו"ר ד' ישעיה מרדכי ז"ל
שחנכני לאהבת התורה
ולאהבת ירושלים

מדוע לא כבשו בני ישראל את היבוס? עד ימי דוד המלך?

במאמרנו הקודם "מתי כבשו בני ישראל את ירושלים"¹ הוכחנו שלפי כל המפרשים החלק הנקרא "ירושלם" נכבש עוד לפני ימי דוד המלך, ואילו החלק הנקרא "יבוס" לא נכבש אלא על ידי דוד המלך^א. נשאלת השאלה מדוע כאשר כבשו בני ישראל את "ירושלם" לא כבשו גם את "יבוס"? על שאלה זו ענו חז"ל והמפרשים מספר תשובות. על הפסוק: "ואת היבוס יושבי ירושלם לא יוכלו (יכלו, קרי) בני יהודה להורישם"² כתב רד"ק: "לפי הפשט היה המבצר חזק ולא היה כח לבני יהודה להורישם". לפי פירוש זה הייתה מניעה צבאית שבגללה לא יכלו לכבוש את יבוס, אבל רד"ק עצמו הביא שחז"ל הסבירו את הפסוק בצורה אחרת.

א. שבועת אברהם לאבימלך

בדברי חז"ל המובאים ברש"י וברד"ק שם, נאמר: "וואת היבוס יושבי ירושלם לא יוכלו (יכלו קרי) בני יהודה להורישם"² – יכולים היו אלא שלא היו רשאים, מחמת השבועה שנשבע אברהם לאבימלך"³⁻⁴ וביאר רד"ק: "והיבוס הזה לא היה היבוס יושבי ירושלם לא".

1. "שמעתין" 126, ניסן-תמוז תשנ"ו עמ' 30-41.
- א. אמנם לפי המדרש תדשא (פכ"ב) ומלבי"ם (שופטים א', ח) אין הבדל בין "יבוס" הנוכרת ביהושע ט"ו, סג לבין "ירושלם" הנוכרת בשופטים א', ח, אבל גם בדבריהם מפורש שרק "ירושלם" הנוכרת בשופטים א', ח נכבשה ע"י שבט יהודה בתחילת תקופת השופטים ואילו "היבוס" ו"יבוס" הנוכרים בשופטים א', כא; י"ט; י"א; שמי"ב ה', ו-ח; דה"א י"א, ד-ו לא נכבשו עד ימי דוד.
2. יהושע ט"ו, סג.
3. בראשית כ"א, כג.
4. רש"י כתב: "שנינו בספרי: רבי יהושע בן קרחה אומר יכולין היו, אלא שלא היו רשאים מחמת השבועה שנשבע אברהם לאבימלך". וכפשטות נראה מדברי רש"י כאילו כל המשפט לקוח מהספרי, אבל בספרי לפנינו (פרשת ראה סימן עב, פרק י"ב, יז) כתוב רק: "רבי יהושע בן קרחה אומר... יכולין היו אבל אין רשאים" (כן הוא בכל הדפוסים), ולא נתבאר מדוע לא היו רשאים, ורש"י עצמו בפירושו לתורה (דברים י"ב, יז) הביא את הספרי וביאר אותו בצורה אחרת מהביאור שהביא כאן – על פי הפרקי דרבי אליעזר שיובא להלן, וכפי שציון רש"י בעצמו בפירושו שם.
- אכן העיר על כך המהדיר לספר "יהושע שופטים עם פרוש רש"י" (הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשמ"ז) יהושע ט"ו, סג הערה 58, והוסיף שמה שכתב רש"י כאן ביהושע לא ידוע מקורו אבל היה לפני הראשונים, וציון לעיין במדרש "אור האפלה", וירא, עמ' קד. וכן העיר המהדיר ל"פירוש נביאים וכתובים לרבינו ישעיה הראשון מטראני" (הוצאת כתב יד וספר, ירושלים התשל"ח) שמואל ב' ה', ו הערה כד והעתיק את האמור שם במדרש. כן העתיק את המדרש גם ב"תורה שלמה" בראשית כ"א, ל אות קכו. (ועיין גם ב"שמואל עם פירוש רש"י" מוסד הרב קוק, ירושלים, תשנ"ה שמי"ב ה', ו הערות 2, 6).
- יש להעיר שמדרש זה מאוחר לרש"י שכן הוא נכתב בשנת ה' אלפים פ"ט (כפי שכתוב שם בראש הספר) ואילו רש"י נפטר בשנת ד' אלפים תתס"ה (סדר הדורות שם), כך שהמדרש הזה לא היה כנראה לפניו, אלא שניהם שאבו את דבריהם ממדרש קדום שאינו מצוי בידינו.

משבעה גויים, אלא אדם אחד שהיה שמו יבוס, והיה **מפלשתים מזרע אבימלך** ונקרא המקום על שמו יבוס. ואנשי המשפחה ההיא יושבי ירושלים היה שמש יבוס⁵. כעין זה ביאר גם רש"י שם. והוסיף רד"ק: "...ועד ימי דוד לא היה נכבש המקום הזה... מפני השבועה... כי השבועה היתה ילי ולניני ולנכדי⁶. וכשכבשו בני יהודה את ירושלים היה נכד אבימלך חי עדיין⁷. ובימי דוד לא היה עוד הנכד חי". כעין זה כתבו רש"י ורד"ק גם בפירושים לספר שמואל⁸ וכן כתבו מפרשים נוספים⁷.

5. א. מפורש כאן ברד"ק שהשבועה לאבימלך הייתה בתוקף בגלל שנכדו של אבימלך היה עדיין חי. וכן כתב רד"ק בשמואל ב' ה', ו רש"י בשופטים א', כא ובמסכת חולין דף ס, ע"ב ד"ה "ולניני ולנכדי". וכן עולה מפירושו, למסכת סוטה דף י, ע"א ד"ה "הוחלתי", וכן כתב המהרש"א שם דף ט, ע"ב ד"ה "והוא יחלי". ועיין במהרי"ץ חיות לסוטה י, ע"א ד"ה "הוחלתי" שכתב: "ואולם בבראשית רבה פ"ד (כנראה צ"ל פ"ד (אות ב) אמרו דלאברהם לא ניתנה השבועה רק לשבעה דורות ולאבימלך לשלושה דורות. ועיין מכילתא ר"פ בשלח דדרשו וילא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא (שמות י"ג, יז) – עדיין קרובה שבועתו של אברהם לאבימלך דהיה קיים עדיין נכדו של אבימלך, ע"ש. וזה היה בזמן שיצאו ממצרים, אבל בימי שמשון בוודאי כלה דור שלשי מאבימלך וממילא פסקה השבועה ולא צריכים לבוא לזה דהם עברו על השבועה תחילה. וצ"ל דדברי הש"ס כאן וכן לקמן יבוא מי שחוזר לאחוריו ויפרע מפלשתים אשר חזרו משבועתם פליג על המכילתא והמדרש".

גם בספר "עיר הקדש והמקדש" להגרי"מ טיקוצינסקי (ירושלים תש"ל) חלק ב' פרק א' סעיף ד הביא את המדרש רבה וביארו כמהרי"ץ חיות, שהשבועה כלתה בסוף שבעה דורות לאברהם, ומתוך שלא רצה לפרש שהמדרש חולק על הגמרא יצא לדון בדבר חדש (המובא לקמן בהערה 21, עיי"ש). במדרש רבה נאמר כך: "אמר ר' יוסי בר חנינא כתיב: 'ואיבי חיים עצמו' (תהלים ל"ח, ט) – מה שניתן לאברהם לשבעה דורות ניתן לאבימלך לשלושה. למה ילא נחם אלקים דרך ארץ פלשתים (שמות י"ג, יז) שעדיין נכדו קיים". ופירש הי"פה מראה" שם: "ואיבי חיים עצמו – שהאיבים מאריכים ימים בעולם יותר מישראל והוא ענין תלונה לדוד כי דרך הצדיקים להיות נדכאים בעולם הזה והרשעים מצליחים", ואם כן אין כוונת המדרש לומר שהשבועה הייתה רק לשבעה דורות, שדבר זה לא נרמז כלל בכתוב וממילא אין שום צורך לומר שהמדרש והמכילתא חולקים על הגמרא.

ב. לפי זה יוצא שאבימלך ובנו ונכדו האריכו ימים מימות אברהם ועד ימי דוד, כשמונה מאות שנה; ולכאורה הדבר תמוה; אמנם מצאנו שחז"ל אמרו שאחיה השילוני היה מיוצאי מצרים (מסכת בבא בתרא דף קכא, ע"ב והובאו הדברים אף ברמב"ם בהקדמתו למשנה תורה) ואחיה השילוני ניבא לירבעם אחרי מות שלמה (מ"א פרק י"ד) ושלמה בנה את ביהמ"ק בשנת ארבע מאות ושמונים ליציאת מצרים (מ"א ו', א) ומלך אחר כך עוד שלושים ושש שנה, כך שאחיה חי למעלה מחמש מאות שנה! (ועיין במסכת בבא בתרא שם, שאמרו שאחיה ראה את עמרם שראה את יעקב, וכיוון שבני ישראל היו במצרים מאתיים ועשר שנים (רש"י בראשית ט"ו, יג; מ"ב, ב; שמות י"ב, מ) ויעקב חי במצרים שבע עשרה שנה (בראשית מ"ז, כח) ועמרם חי מאה ושלושים ושבע שנה (שמות ו', כ) הרי שאחיה היה בזמן יציאת מצרים בן חמישים ושש שנה לפחות, (ומה שכתב רמב"ם שאחיה היה קטן בשעת יציאת מצרים כנראה כוונתו שהיה קטן יחסית מבחינה רוחנית מכדי להנהיג את העם אבל אין כוונתו שהיה פחות מבן י"ג), כך שאחיה חי קרוב לשש מאות שנה אם לא למעלה מזה!) אבל אחיה היה צדיק ולא ניתן להביא ממנו ראיה. אך מצאנו שחז"ל אמרו על אנשים נוספים שהאריכו ימים אף על פי שלא היו צדיקים (מיכה בעל פסל מיכה – עיין סנהדרין דף קא, ע"ב ו"יד רמה" שם. האישי הלוי, כהנו של מיכה – עיין ירושלמי ברכות פ"ט, ה"ב) ואף על גוים (עיין בבראשית רבה פרשה פ"ה אות ד לגבי חירה, רעהו העדולמי של יהודה וחירם מלך צור וברש"י במדבר כ"א, לד; דברים ג, ב לגבי עוג מלך הבשן).

ג. עיין באברבנאל שמי"ב ה', ו שהקשה על דברי חז"ל שאם נכד אבימלך היה חי עד ימי דוד הרי שבני יהודה עברו על השבועה בהילחמם בירושלים בזמן השופטים (או בזמן יהושע לשיטת הרד"ק כמבואר במאמר הקודם)! נראה שרש"י ורד"ק כבר ענו על קושייתו במה שכתבו "מחוז היה בירושלים ושמו יבוס ומבני אבימלך היו" (לשון רש"י בשופטים א', ח וכעין זה ברש"י וברד"ק יהושע ט"ו, סג; שמי"ב ה', ו) דהיינו שרק במחוז הקרוי "יבוס" ישב זרעו של אבימלך, אבל בחלק האחר, שאותו כבשו בני יהודה לא ישב זרעו של אבימלך ולכן הותר לבני יהודה לכובשם. (ועי"ע ב"מראות הצובאות" לר"מ אלשיך בשמי"ב ה', ו שכתב כעין זה ויש לדון במה שכתב בהמשך דבריו ואין כאן מקומו. לגבי המדרש תדשא ומלבי"ם שלא חילקו בין "היבוס" שביהושע ט"ו, סג לבין "ירושלים" שבשופטים א', ח עיין לקמן הערה 7 ס"ב).

6. שמואל ב' ה', ו.

7. א. רש"י רלב"ג ואברבנאל בפירושים לשופטים א', כא ומהרי" קרא, רבנו ישעיה, רלב"ג ואברבנאל בפירושים לשמי"ב ה', ו.

דברים אלו של חז"ל עומדים לכאורה בסתירה למה שאמרו חז"ל במסכת חולין⁸:
 "והעוים היושבים בחצרים עד עזה כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם"⁹,
 מאי נפקא לן מינה? מדאשבעיה אבימלך לאברהם 'אם תשקר לי ולניני ולנכדי'¹⁰ אמר הקב"ה
 ליתו כפתורים ליפקו מעוים דהיינו פלישתים וליתו ישראל וליפקו מכפתורים".
 ופירש רש"י: "ולניני ולנכדי — ועדיין לא עצרו הדורות. כפתורים — לאו מפלישתים נינהו.
 ליתו וליפקו אלעזר מפלישתים וליתו ישראל וליפקו מייניהו... עוים מפלישתים היו". דהיינו העוים
 היו פלשתים צאצאי אבימלך וכיוון שאברהם אבינו נשבע לאבימלך שלא יעשה לו רע, לו
 ולנינו ולנכדו, ונכדו של אבימלך עדיין היה חי בזמן יציאת מצרים, הרי שעם ישראל היה
 מנוע מלכבוש את השטח שבשליטת הפלשתים. לכן הביא הקב"ה את הכפתורים
 שהשמידו את הפלשתים והתיישבו במקומם, וכעת יכל עם ישראל לבוא ולכבוש את
 השטח מידי הכפתורים.

עולה מכאן, שבימי משה רבנו כבר הושמדו הפלשתים מזרעו של אבימלך, שלא כמדרש
 שהביאו רש"י ורד"ק, שנכדו של אבימלך היה חי בזמן יהושע והשופטים עד ימי דוד!
 נראה ליישב, שלא כל צאצאי אבימלך הושמדו, אלא רק אותם צאצאים שישבו
 "בחצרים עד עזה"⁹, אבל הצאצאים שישבו במקומות אחרים, כדוגמת עיר יבוס לא
 הושמדו.

נראה שתירוץ זה הוא הכרחי, שכן הגמרא בחולין⁸ למדה שהעוים הם פלשתים מפסוק
 בספר יהושע¹⁰, שבו נאמר: "חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי
 והעקרוני והעוים", ופסוק זה נאמר כפירוט למה שאמר ה' ליהושע¹⁰: "אתה זקנת באת
 בימים והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה. זאת הארץ הנשארת כל גלילות פלשתים וכל
 הגשורי... חמשת סרני פלשתים... והעוים". הרי שבזמן שיהושע היה זקן עוד נשארו עוים
 בארץ ישראל, ולכן צריך כנראה לומר שכוונת הגמרא בחולין היא שרק העוים שישבו
 בחצרים עד עזה הושמדו אבל במקומות אחרים עוד נותרו עוים¹¹.

עוד יש להקשות על המדרש, שהובא ברש"י וברד"ק ממה שאמרו חז"ל במסכת סוטה¹¹
 על הפסוק הנאמר על שמשון: "והוא יחל להושע את ישראל מיד פלשתים"¹² — "הוחלה
 שבועתו של אבימלך דכתיב 'אם תשקר לי ולניני ולנכדי'. ופירש רש"י: "הוחלה שבועתו של
 אבימלך — בטלה, לשון 'לא יחל דברו'¹². לפי שהם עצרו על השבועה תחילה". וכן אמרו שם

ב. המדרש תדשא ומלבי"ם לא כתבו כדברי הספרי, שבניי יכלו לכבוש את יבוס אלא שלא היו רשאים —
 ונראה מדבריהם שפירשו את הפסוק ביהושע ט"ו, סג כמו שפירש רד"ק ע"פ הפשט, עיין בהערה 1א
 ובסעיף הבא, וכן במלבי"ם שופטים א', ח.

ג. יש להעיר שבפסוק שבספר שופטים לא כתוב "לא יכלו להורישם" ככתוב בספר יהושע, אלא "לא
 הורישו", ודרשת חז"ל בספרי "יכולים היו אבל אינן רשאים" הסבירה את המלים "לא יכלו", ואעפ"כ
 ביארו רש"י ורלב"ג שלא היו רשאים והדבר מסתבר שכן ישבו שם צאצאי אבימלך שבניי היו מנועים
 מלכבושם. ועיין במדרש תדשא פכ"ב (הובא במאמר הקודם) שם נאמר: "...אבל ירושלים התחוננה
 שהיתה לבנימין לא אבו בני בנימין להורישו", וכעין זה כתב מלבי"ם בשופטים א', כא, שבני בנימין
 התעצלו ולכן לא נלחמו ביבוס. ועיין עוד בספר "אהל דוד" על התנ"ך (לרבי דוד קאהן) ח"א (ברוקלין ניו
 יורק, תשמ"ז) שופטים שם.

8. דף ט, ע"ב.
9. דברים ב', כג.
10. יהושע י"ג, ג.
- 10א. שם, א-ג.
- 10ב. ועי' ב"פ תואר"י השלם לבראשית רבה פרשה נד סימן ב"ה "שעדיין נכדו קיים" שכתב כעין זה ביחס
 למדרש אחר.
11. דף ט, ע"ב ודף י, ע"א.
12. שופטים י"ג, ה.
- 12א. במדבר ל', ג.

עוד¹³: "וילך שמשון וילכד שלש מאות שועלים¹³ מאי שנא שועלים? אמר רבי איבו בר נגדי אמר רבי חייא בר אבא: אמר שמשון: יבוא מי שתוזר לאחוריו ויפרע מפלשתים שחזרו משבועתן". רואים מגמרא זו שהשבועה שנשבע אברהם לאבימלך פקעה בימי שמשון, שחי כשמונים שנה לפני ימי דוד¹⁴!

אכן כתבו הראשונים¹⁵ על הגמרא בסוטה¹³: "הוחלה שבועתו של אבימלך – נראה שחולק על מה שפירש רש"י בספר שמואל⁶ שאותו היבוסים היה מזרעו של אבימלך ולא היו יכולין להורישו מפני השבועה... או שמא אע"פ שהוחלה כבר בימי שמשון, אעפ"כ לא באו עליהם עד ימי דוד". לפי הסבר זה, הגמרא בסוטה אינה חולקת על המדרש שהביאו רש"י ורד"ק, שכן אע"פ שהשבועה בטלה בימי שמשון, מ"מ לא ניסו בני ישראל לכבוש את היבוסים עד ימי דוד.

אמנם יש להעיר שרד"ק הנזכר לעיל² כתב: "וכשכבשו בני יהודה את ירושלים היה נכד אבימלך חי עדיין ולא יכלו לכבוש המצודה מפני השבועה, ובימי דוד לא היה עוד הנכד חי", משמע שהשבועה בטלה לא בגלל שהפלשתים הפרו אותה, כפי שנאמר בגמרא, אלא בגלל שנכדו של אבימלך מת. וכן משמע גם מדברי רש"י בפירושו לשמואל⁶: "ובימי דוד כנר ענרו הדורות שהזכירו נשבעה"¹⁷. הדברים מפורשים עוד יותר בדברי רד"ק בפירושו לשמואל⁶: "לפיכך לא כבשו ישראל (את יבוס) כשכבשו את ירושלים, כי עדיין היה נכד אבימלך חי, ובימי דוד כבר מת ובטלה השבועה". מפורש אפוא בדברי רש"י ורד"ק שהשבועה בטלה לא בגלל שהפלשתים הפרו אותה, כפי שנאמר בגמרא, אלא בגלל שנכדו של אבימלך מת בזמן דוד. וא"כ דברי רש"י (בפירושו לנביא) ורד"ק אינם זהים, לכאורה, לנאמר בגמרא¹⁸.

13. סוטה י, ע"א.

13א. שופטים ט"ו, ד.

14. שמשון שפט את ישראל עשרים שנה (שופטים ט"ו, כ; ט"ז, לא), עלי שפט את ישראל ארבעים שנה (שמואל א' ד', יח), שמואל ושאלו פרנסו את ישראל שלוש עשרה שנה (ישעיהו עולם רבה" ראש פרק יג; זבחים דף ק"ח, ע"ב; תמורה דף טו, ע"א; רש"י שמואל א' א', כב ועוד) ודוד מלך בחברון כשבע שנים לפני שכבש את ירושלים (שמי"ב ה', ה; מ"א ב, יא).

15. תנ"ך שאנן הנדפס על גליון הגמרא ושיטה מקובצת לסוטה בשם תנ"ך הרא"ש (ובימינו זכינו לתנ"ך הרא"ש על סוטה ושם כתוב רק חלק ממה שכתוב בשיטה מקובצת, ועיין על כך בסמוך הערה 18).

16. שמי"ב ה', ח.

17. עיין גם ברש"י בפירושו לשופטים א', כא שכתב: "ולא הורישום מפני השבועה עד שבא דוד, לפי שעדיין היה נכדו קיים", משמע ג"כ שלדוד הותר לכבוש את היבוסים בגלל שנכדו של אבימלך לא היה קיים בזמן דוד.

18. ועיין בתנ"ך הרא"ש לסוטה שם, שאכן לא כתב הסבר זה של התנ"ך שאנן וע"ע ב"חומת אנך" לחיד"א שמי"ב ה', ו.

ועיין בשיטת "בית יצחק" חלק או"ח סימן כח סק"א, שכתב שאע"פ ששניים שנשבעו זה לזה כשעבר האחד על השבועה מותר גם לשני לעבור עליה, מ"מ אם השביעו שני הצדדים גם על בניהם ובני בניהם, ובני צד אחד עברו על השבועה, אע"פ שלבני הצד השני מותר ג"כ לעבור על השבועה, מ"מ לבני בניהם אסור לעבור על השבועה. ולכן אע"פ שבימי שמשון עברו הפלשתים על השבועה ומתוך כך הותר גם לבני ישראל לעבור עליה, מ"מ בדורות שאחרי שמשון אסור היה לעבור על השבועה ולכן הוצרך רש"י לפרש שבימי דוד כבר עברו הדורות.

יש להעיר על דבריו שאע"פ שבעם ישראל התחלף הדור מימי שמשון עד ימי דוד, מ"מ אצל הפלשתים לא התחלף הדור, שכן כתב רש"י בשופטים א', כא: "ולא הורישום מפני השבועה עד שבא דוד לפי שעדיין היה נכדו קיים", וא"כ כיוון שנכדו של אבימלך הפר את השבועה היה מותר לעם ישראל לעבור על השבועה כל ימי חייו, גם לאחר מות שמשון, וא"כ לפי מה שפירש רש"י בגמרא לא היה צריך רש"י בשמואל לפרש שכבר עברו הדורות.

ב. שבועת אברהם לבני חת

עוד כתבו הראשונים¹⁵ בפירושים למסכת סוטה¹³: "הוחלה שבועתו של אבימלך – נראה שחולק על מה שפירש רש"י בספר שמואל⁶ שאותו היבויסי היה מזרעו של אבימלך ולא היו יכולין להורישו מפני השבועה שהיה כתוב על הצלמים, אלא סבירא ליה כמאן דאמר בפרקי דרבי אליעזר¹⁹ שחותם²⁰ היה להם שכרת להם אברהם **כשלקח מערת המכפלה** ועל שם העיר נקרא יבוסי". לפי הסבר זה, הגמרא בסוטה חולקת על המדרש שהביאו רש"י ורד"ק, וסוברת שהסיבה שבגללה לא כבשו את היבויסי עד ימי דוד אינה בגלל השבועה שנשבע אברהם **לאבימלך**⁴, אלא בגלל שבועה אחרת המפורשת בפרקי דרבי אליעזר¹⁹ שלפיה נשבע אברהם לבני חת כשקנה מהם את מערת המכפלה²¹.

זה לשון הפרקי דרבי אליעזר¹⁹: "אברהם כרת ברית ליושב הארץ... אמר לבני יבוס לקנות מהם מערת המכפלה במכר טוב ובוזהב ובשטר עולם לאחוזת קבר. וכי יבוסיס היו והלא חתיים היו! אלא על שם עיר יבוס נקראו יבוסיס. ולא קיבלו האנשים, התחיל כורע ומשתחוה אליהם שנאמר²²: 'וישתחו אברהם לפני עם הארץ'. אמרו לו אנו יודעים שהקב"ה עתיד ליתן לך ולזרעך את כל הארצות האל²³. כרות עמנו שבועה שאין בני ישראל יורשים את עיר יבוסי²⁴ כי אם ברצונם של בני יבוסי, ואחר כך קנה את מערת המכפלה

19. פרק ל"ו.

20. בנדפס על הגליון כתוב: "שינתיים היה להם" והדבר חסר הבנה, ועי"ש מה שתיקנו בגליון הגמרא בהערה (מתחת לדברי תוס' שאנץ). בגוף המאמר תיקנתי על פי מה שכתוב ב"שיטה מקובצת" לסוטה בשם תוס' הרא"ש וכן כתב ב"תורה שלמה" בראשית כ"א, כג הערה קיב שצריך לתקן כפי מה שכתוב ב"שיטה מקובצת" ולא כתיקון שמופיע על הדף בסוטה (ועיין עוד בגירסה שהביא החיד"א ב"פתח עיניים" לסוטה בשם תוס' כתב יד, שדומה לגירסת ה"שיטה מקובצת").

21. מפורש בדברי הראשונים כאן שהמדרש המובא ברש"י וברד"ק חולק על הפרקי דרבי אליעזר וכן כתבו גם חזקוני בדברים י"ב, יז וה"אמרי שפרי" (לר' נתן שפירא, לובלין שני"ז) על רש"י שם, וה"מושב זקנים" בבראשית כ"א, כג (אלא שחזקוני היה סבור שהאמור בפרקי דר"א הוא המשך דברי רבי יהושע בן קרחה בספרי ואילו ה"מושב זקנים" היה סבור שהאמור ברש"י ביהושע הוא המשך הספרי – עיין לעיל הערה 4. ואכן העיר על חזקוני המהדיר ל"תורת חיים" מהדורת מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ג (שהוא הוא המהדיר לרש"י על יהושע הני"ל בהערה 4)).

הדבר פשוט לכאורה מצד עצמו, ואף על פי כן ראיתי צורך להדגיש דבר זה בגלל שה"שפתי חכמים" על הרש"י בדברים י"ב, יז לא חילק ביניהם והסביר את דברי הפרקי דרבי אליעזר המובאים ברש"י שם על פי המדרש המובא בראשונים ביהושע שופטים ושמואל. ובספר "מקור חכמה" לרבי יעקב שור (מוסד הרב קוק, ירושלים, ת"ש) ציין כמקור לרש"י ביהושע, שופטים ושמואל את הפרקי דרבי אליעזר וכן ציינו לשם במקראות גדולות מהדורת "הכתר" (בר אילן, תשנ"ג) ברד"ק ליהושע ט"ו, סג ובספרים נוספים. גם בספר "עיר הקדש והמקדש" (הני"ל בהערה 5) חלק ב' פרק א' סעיף ד, עמ' ת-ט איחד בין השבועות. אמנם בהמשך דבריו (עמ' י) כתב שהיו שתי שבועות, אך הסביר **שתי שבועות נשבע אברהם אבינו לפלשתים** – האחת הכתובה בתורה, שנשבע אברהם לאבימלך והשנייה הכתובה בפרקי דר"א! (ובעקבותיו כתבו כן במאמרים נוספים).

לעני"ד דבריהם קשים ביותר. כאמור, כפי שכתבו הראשונים, **שתי שבועות** נשבע אברהם אבינו **לשני עמים שונים** – האחת לאבימלך שהיה פלשתי והשנייה לבני חת. (לגבי השבועה הנזכרת בפרקי דר"א כן מפורש בכל מהדורות הפרקי דר"א עיין לקמן הערה 26 וכן הוא בילקוט שמעוני ליהושע פרק ט"ו רמז כח בשם הפרקי דר"א וכן הוא ברש"י בדברים י"ב, יז בשם הפרקי דר"א וכן הוא ברד"ק בשמואל ב' ה', ו, ולגבי השבועה הנזכרת בראשונים עין בהערה 7 בסעיף א).

22. בראשית כ"ג, יב.

23. בני חת ידעו שבני ישראל יירשו את הארץ! כנראה שמעו על הבטחות ה' לאברהם אבינו, עיין בחזקוני בראשית כ"א, כב (ועיין עוד ברש"י בראשית ט', כו ו"במשך חכמה" בראשית ט"ו, טז אך שם מדובר באופן כללי על בני שם ולא על אברהם אבינו).

24. מה שביקשו על עיר יבוסי יותר משאר ערים, ולא ביקשו על קרית ארבע שהיו דרים בה בני חת, מיושב לפי מה שכתב הרמב"ן בפרשת לך לך (י"ד, יח) שאף הכנענים ידעו חשיבות המקום ההוא שהוא מכוון כנגד ביהמ"ק של מעלה, ולכן קראוהו "שלם" ו"צדק" – ביאור הרד"ל לפרד"א פל"ו אות ת.

במכר זה ובכתב עולם לאחוזת עולם שנאמר²⁵: "וישמע אברהם אל עפרון וישקל אברהם לעפרון את הכסף אשר דבר באזני בני חת ארבע מאות שקל כסף עבר לסוחר". מה עשו אנשי יבוס? עשו גילולים של נחושת והעמידו אותם ברחוב העיר וכתבו עליהם שבועת אברהם. וכשבאו ישראל לארץ רצו ליכנס בעיר היבוס ולא היו יכולים ליכנס מפני אות ברית שבועת אברהם, שנאמר²⁶: "ואת היבוס יושבי ירושלם וגו'. וכשמלך דוד ורצה ליכנס בעיר היבוס לא הניחו אותו שנאמר²⁶: "ויאמרו לדוד לאמר לא תבוא הנה וגו' והלא היו ישראל כחול היס! אלא מכח ברית שבועת אברהם".

מדרש זה מעורר שאלות רבות, אך ראשית יש לשאול מנין למד הפרקי דר"א שאברהם אבינו נשבע לבני חת?

הסביר המפרש "בית הגדול"²⁷ שהפרקי דר"א למד זאת מהיתור שבפסוק²⁵: "וישמע אברהם אל עפרון, וישקל אברהם לעפרון את הכסף אשר דבר באזני בני חת ארבע מאות שקל כסף עבר לסוחר". אם כוונת הכתוב הייתה לומר רק שאברהם הסכים לשלם לעפרון את הסכום הנדרש, אם כן מדוע האריך הכתוב ואמר גם "וישמע אברהם אל עפרון"? והרי ברור שאם אברהם שילם לעפרון את הסכום הנדרש, הרי שהוא הסכים לו. אלא רמז הכתוב שאברהם שמע אל עפרון בדבר אחר, נוסף על הסכום, ומהו – השבועה.

עולה, אם כן, שיש מחלוקת בין המדרשים מדוע לא יכלו בני ישראל לכבוש את היבוס עד ימי דוד: האם בגלל השבועה שנשבע אברהם לאבימלך, הכתובה בתורה, או בגלל השבועה שנשבע אברהם לבני חת, שאותה למדו תז"ל. אבל ישנם שני יסודות המשותפים לשני המדרשים:

א. שניהם סוברים שהמניעה לכיבוש יבוס לא הייתה חוסר עוצמה צבאית כפי שנראה מפשט הפסוקים, אלא שבועה שנשבע אברהם אבינו לאבותיהם של תושבי יבוס שלא להרע להם²⁸.

ב. היבוסים תושבי ירושלים לא היו היבוסים הידוע משבעת העמים אלא עם אחר – פלשתי או חתי.

25. בראשית כ"ג, טז.

26. לאיזה פסוק התכוון הפרקי דרבי אליעזר – האם לפסוק ביהושע ט"ו, סג או לפסוק בשופטים א', כא? ביהושע נאמר: "ואת היבוסים יושבי ירושלם וגו' ובשופטים נאמר: "ואת היבוסים יושבי ירושלם וגו'. בפרקי דר"א כפי שמופיע בילקוט שמעוני נאמר "ואת היבוסים יושבי ירושלם וגו' ככתוב בספר שופטים ואכן צויין במראה מקומות שם (אות ק) "שופטים א", אך אף על פי כן מופיע המדרש ביהושע (פרק ט"ו, רמז כח) ולא בשופטים!

בפרקי דר"א שעם פירוש "בית הגדול" (ווילנא תקצ"ח) מצוטט "ואת היבוסים יושבי ירושלם וגו' כביהושע ואף על פי כן צויין שם "שופטים א". בפרקי דר"א שעם פירוש הרד"ל (ווארשא תר"ב) מצוטט "ואת היבוסים יושבי ירושלם וגו' כבספר שופטים ואכן צויין שם "שופטים א', כא", אך מהרד"ל שם (אות פד בסופה) מוכח שגרס את הפסוק ביהושע, ע"ש. וע"ע בחורב כרך י (ניו יורק אלול תשי"ח), עמ' 207 ובחילופי הגירסאות שם, עמ' 267-269.

27. על הפרקי דר"א (לרבי אברהם אהרן בהרב שלום ברודא) פרק ל"ו אות כ.

28. על השאלה כיצד שבועת אברהם מחייבת את בניו, עיין ב"כנסת הגדולה" על הטור יו"ד סימן רכ"ח אות רנ"ה ו"דברים אחדים" לחיד"א דף קנד, ע"ג ו"ראש דוד" לחיד"א ר"פ ראה ו"פני דוד" לחיד"א פרשת וירא ומהר"ם שיק על תרי"ג מצוות, מצווה צג בסופה ו"דברי שאול" על התורה (לר"ש נאטאנזאהן, מהדורא קמא, לעמבערג תרל"ה) בראשית כ"א, לא ו"יתולדות אדם" לספרי דברים פיסקא ע"ב ושו"ת "בית יצחק" חלק או"ח סימן כ"ח סק"א.

ג. מה ראו חז"ל לפרש את הפסוקים שלא כפשוטם?

1. כתבו המפרשים²⁹, שחז"ל למדו זאת מהכתוב בפסוק בספר יהושע²: "ואת היבוסים יושבי ירושלם לא יוכלו בני יהודה להורישם". מדוע כתוב "לא יוכלו בלשון עתיד, אם הסיבה שבגללה לא כבשו את היבוסים הייתה צבאית? היה צריך להיות כתוב 'לא יכלו'! ואכן הקרי הוא "לא יכלו"! אלא רומז הכתוב שישנה מניעה שבגללה גם בעתיד (הקרוב) לא יוכלו בני יהודה להוריש את ירושלים ומהי? השבועה³⁰. וכיוון שלא מצאנו בשום מקום שבועה ליבוסים, דרשו חז"ל שהיבוסים הנזכרים כאן אינם היבוסים הרגילים, אלא הפלשתים צאצאי אבימלך שאברהם אבינו נשבע לו, או החתיים שחז"ל למדו שאברהם נשבע להם.

בפירוש "דעת סופרים"³¹ כתב, שחז"ל לא התכוונו לומר שליבוסים תושבי ירושלים לא היה שום קשר ליבוסים משבעת העמים, אלא כוונתם לומר שהם היו צאצאי אבימלך או בני חת שנולדו מנישואין עם היבוסים משבעת העמים, וחז"ל הדגישו את השתייכותם לאבימלך או לבני חת בגלל שהשבועה הייתה לאבימלך או לבני חת³².

2. בספר "נפלאות מתורת השם יתברך"³³ פירש, שדרשת חז"ל המובאת ברשי"י וברד"ק מסתמכת על ייתור וגזירה שווה: בבקשת אבימלך מאברהם שישבע לו נאמר³: "ועתה השבעה לי באלקים הנה", והמלה "הנה" מיותרת לכאורה³⁴, ובפסוק בספר שמואל⁶ נאמר: "וילך המלך ואנשיו ירושלים אל היבוסים וישב הארץ ויאמר לדוד לאמר לא תבוא הנה כי אם הסירך העורים והפסחים לאמר לא יבוא דוד הנה". ומדוע כתוב פעמיים "הנה"? אלא שהפלשתים רצו לרמוז בזה לשבועת אברהם לאבימלך שבה נאמר "ועתה השבעה לי באלקים הנה!"

נראה להוסיף על דבריו שגם בפרשת פילגש בגבעה, בפסוקים המתארים את יבוס כעיר נוכרית, גם כן מופיעה המילה "הנה" במקום שלא הייתה לכאורה צריכה להופיע, שכן נאמר שם: "הם עם יבוס והיום רד מאד ויאמר הנער אל אדניו לכה נא ונסורה אל עיר היבוסים הזאת ונלין בה. ויאמר אליו אדניו לא נסור אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל הנה"³⁵. ונשאלת השאלה הרי לפי כללי הדקדוק היה צריך להיות כתוב "לא נסור אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל היא"! שכן "עיר" לשון יחידה ואילו "הנה" לשון רבות, ומדוע כתוב "לא נסור אל עיר נכרי אשר לא מבני ישראל הנה"³⁶? לרמוז לנו שעיר היבוסים הייתה עדיין עיר נכרית בגלל ה"הנה", דהיינו שבועת אברהם לאבימלך שבה נאמר: "ועתה השבעה לי באלקים הנה!"³⁷

29. "כלי יקר" לנביאים ראשונים (לרבי שמואל לניאדו, וונציה, שסג) יהושע ט"ו, סג ופירוש הר"י על האברבנאל שם ופירוש הרד"ל לפרקי דר"א פרק ל"ו אות פו.
30. עד כאן תוכן דבריהם של המפרשים שם ועיין גם ברד"ק ביהושע ט"ו, סג.
31. לשופטים א', כא.
32. ועיין עוד ב"דעת מקרא" ליהושע ט"ו, סג הערה 159, ובביאור הרד"ל לפרד"א פל"ו אות עד, ובפירוש "עזרת כהנים" למסכת מידות, מבוא המקדש, שער הר המור, עמ' 50.
33. לרבי צבי הירש ברבי בן ציון שלעז ווארשא, תר"מ, פרק סא חלק ב דף ד, ע"א.
34. עיין גם בדברי שאול עה"ת שם (לר"י נאטאנזאהן, מהדורא תנינא, לעמבערג, תרל"ז) שהתקשה בזה.
35. שופטים י"ט, יא-יב.
36. עיין ברד"ק שם שהעיר על הקושי ועי"ש בתירוץ ועיין גם ב"דעת מקרא" שם.
37. אע"פ שאין אדם דן גזרה שוה מעצמו כתב ה"נימוקי יוסף" ר"פ החובל שזה דווקא לחדש דין אבל "כל דבר שיודעין בו שכן הוא האמת אבל לא נתברר לו סמך מן הכתוב הרשות ביד כל אדם לדונה ולהביאה". ועיין עוד בפירוש רבנו עובדיה מברטנורא לפרקי אבות פ"ד, מ"ו ובפירוש "אור החיים" הקדוש לויקרא י"ג, לז).

הסבר זה (השני) מתייחס כמובן רק למדרש המובא ברש"י וברד"ק, שלפיו לא כבשו בני ישראל את עיר היבוס עד ימי דוד בגלל השבועה של אברהם לאבימלך, ולא לשיטה המובאת בפרקי דרבי אליעזר, שלפיה השבועה שבגללה נמנעו בני ישראל מלכבוש את יבוס הייתה שבועת אברהם לבני חת.

ד. כיצד נשבע אברהם אבינו שבועה כזו?

יש לשאול, הן על המדרש המובא ברש"י וברד"ק והן על הפרקי דרבי אליעזר כיצד ייתכן שאברהם אבינו נשבע שבועה כזו שתפריע לבניו לכבוש את הארץ. על שאלה זו יש לענות בנפרד לפי כל אחת משתי השיטות שבחז"ל:

1. שיטת המדרש שהובאה ברש"י וברד"ק

על השיטה שהובאה ברש"י וברד"ק יש לומר שאברהם אבינו נשבע לאבימלך מתוך מחשבה שהשבועה לא תפריע לבני ישראל לכבוש את הארץ. הכיכד: כיוון שהקב"ה אמר לאברהם "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם... ודור רביעי ישובו הנה"³⁸, ואילו אבימלך ביקש מאברהם "ועתה השבעה לי באלקים הנה אם תשקר לי ולניני (=בני)³⁹ ולנכדי", דהיינו לשלושה דורות, הרי שאברהם חשב שבועה זו לא תפריע לבניו בכיבוש הארץ. שכן במשך שלושת הדורות הבאים עתידים בניו להיות גרים בארץ לא להם, ואילו הדור הרביעי שיבואו לארץ ישראל⁴⁰ כבר לא יהיה מחויב לשבועה⁴¹! אמנם, מוסרים לנו חז"ל, כי בסופו של דבר, מחשבתו של אברהם לא התבצעה כמתוכנן, וזרעו של אבימלך האריך ימים ומנע מבני ישראל את כיבושה של יבוס עד ימי דוד.

מה באו חז"ל ללמדנו במדרש זה? בכמה מדרשים מופיע שחז"ל הקפידו על הברית שכרת אברהם אבינו לאבימלך, שכך אמרו במדרש רבה⁴² על הפסוקים⁴³ "ויקח אברהם צאן ובקר ויתן לאבימלך... ויאמר אבימלך אל אברהם מה הנה שבע כבשת": "אמר לו הקב"ה (לאברהם): אתה נתת שבע כבשות בלי רצוני – חייך שאני משהה בשמחת בניך שבעה דורות⁴⁴. אתה נתת לו שבע כבשות בלי רצוני – חייך, כנגד כן הורגים מבניך שבעה צדיקים ואלו הן: חפני ופינחס⁴⁵ ושמשון⁴⁶ ושאל ושלושת בניו⁴⁷. אתה נתת לו

38. בראשית ט"ו, יג-טז.

39. נין בלשון התורה הוא בן כמו שתרגם אונקלוס "בריי" וכן פירש הרד"ק כאן וכן פירשו רש"י ורד"ק בישעיהו י"ד, כב וכן מתבקש מהסדר "לי ולניני ולנכדי" – קודם הבן ואח"כ הנכד, ורק בלשון ימינו משתמשים במושג נין במובן בן הנכד (עיין במילון אבן שושן ערך נין).

40. עיין במחלוקת רש"י, רמב"ן ואוה"ח הקדוש בביאור "ודור רביעי", מ"מ לכל השיטות ודאי ששלושת הדורות הקרובים לא יירשו את הארץ.

41. עיין בחזקוני בראשית כ"א, כב שכתב שאבימלך עצמו לא ביקש אלא על שלושה דורות בגלל שידע שהקב"ה הבטיח לאברהם "ודור רביעי ישובו הנה"!

42. פרשה נ"ד סימן ד וכעין זה אמרו רז"ל גם במדרש שמואל פרשה י"ב ובפסיקתא דרב כהנא פ"סקא י (ועיין גם בדברי רשביים וחזקוני בפירושים לבראשית כ"ב, א).

43. בראשית כ"א, כז-כט.

44. שבעה דורות מאברהם אבינו עד משה רבנו: אברהם, יצחק, יעקב, לוי, קהת עמרם, משה.

45. שמואל א' ד', י-יא. המדרש כאן החשיבם כצדיקים אע"פ שמפוט המקרא משמע שהיו רשעים (שמואל א' ב', יב-יז וכב-כח) בגלל שבמסכת שבת דף נה, ע"ב דרשו חז"ל מהפסוקים שהם היו צדיקים ("יפה תואר" ומהר"ז על המדרש רבה כאן). ועיין עוד בתרגום שני למגילת אסתר א', ב שבין שאר הצדיקים שהיו מצויירים בכסא שלמה היו גם חפני ופינחס!

46. שופטים פרק ט"ז.

47. שמואל א' ל"א, א-ו.

שבע כבשות בלי רצוני – כנגד כן בניו מחריבין מבניך שבעה משכנות ואלו הן: אוהל מועד וגלגל, נב וגבעון ושילה ובית עולמים תרין (=שניים)⁴⁸. אתה נתת לו שבע כבשות בלי רצוני – כנגד כן ארוני חוזר בשדה פלשתים שבעה חדשים⁴⁹.
ובתנא דבי אליהו⁵⁰ נאמר:

"ישמור אדם... שלא יעשה שותפות דברים עם העכו"ם ולא יכרות עמו ברית, שכן מצאנו באברהם אבינו, שעשה שותפות עם אבימלך, וסוף הדברים שכרת עמו ברית... וכשכרת עמו ברית נתקבצו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו: למה יכרות אברהם ברית עם עכו"ם?... אמר להם הקב"ה: בן יחיד שנתתי לו למאה שנים אני אומר לו להעלותו עולה. אם יעלה – מוטב, הרי אתם יודעים שכוונתו היתה לטובה, מפני דרכי שלום, ואם לא יפה אתם אומרים. שנאמר⁵¹: 'ויהי אחר הדברים האלה והאלקים ניסה את אברהם וגו' וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשחוט את בנו...⁵², מכאן אמרו, אין לך אומה בעולם⁵³ שאינה משעבדת ומענה את ישראל יותר מכמה מאות שנה, אלא בשביל שכרת אברהם ברית עם העכו"ם".

רואים אם כן שתז"ל הקפידו על הברית שכרת אברהם אבינו לאבימלך, ואפשר שהקפדה זו ביטאו חז"ל גם במדרש המובא ברש"י וברד"ק. אע"פ שאברהם חשב שאין שום פסול בברית שכרת לאבימלך, בגלל שהיא נכרתה רק לשלושה דורות ואילו בני ישראל היו עתידים להיכנס לארץ ישראל רק בעוד ארבעה דורות, בסופו של דבר היא עיכבה את כיבוש יבוס.

אבל נשאלת השאלה כיצד באמת כרת אברהם ברית לאבימלך, והרי קיים אברהם אבינו את כל התורה כולה קודם שניתנה⁵⁴, ובתורה נאמר: "לא תכרת להם ברית"⁵⁵; שאלה זו שאל מהר"ם שיק⁵⁶, ותירץ, שנחלקו הפוסקים האם איסור כריתת ברית נהג רק ביחס לשבעת עמי כנען או ביחס לכל הגויים⁵⁷. לשיטה האוסרת כריתת ברית רק לשבעה העמים, לא קשה כמובן כיצד כרת אברהם ברית לאבימלך, שכן אבימלך לא היה

48. עיין במפרשי המדרש רבה – "יפה תואר" שהובא בביאור מהר"ם, חיידושי הרד"ל ופירושו מהר"ן – שתמהו על דברי המדרש, שהרי בית ראשון הוחרב על ידי הבבלים, ובית שני הוחרב על ידי הרומאים, והמשכן שבנוב חרב על ידי שאול, ואוהל מועד שבמדבר ושבגלגל ושבגבעון כלל לא חרבו ומדוע אמר המדרש שהפלשתים החריבו שבעה משכנים? ועיי"ש בתירוצם.

49. שמואל א' ר', א.

50. רבא סוף פרק ז'.

51. בראשית כ"ב, א.

52. בראשית כ"ב, י.

53. עיין בגירסת הילקוט שמעוני וירא רמז צה ובתנא דבי אליהו מהדורת ר"מ איש שלום ספ"ח.

54. משנה סוף מסכת קידושין וגמרא מסכת יומא דף כח, ע"ב.

55. דברים ז', ב ועיי"ש בשמות כ"ג, לב; ל"ד, יב-טו.

56. בפירושו לספר החינוך מצוה צג (והובאו דבריו בשו"ת "ציץ אליעזר" הנוכח בסמוך).

57. עיין תוס' ביבמות דף כג, ע"א ד"ה "ההוא" שכתבו שלוש שיטות, ועיין רמב"ם בספר המצוות לא תעשה מ"ח ובהלכות עבודה זרה פ"י, ה"א ובספר החינוך מצוה צ"ג (בכל המהדורות כולל מהדורת מוסד הרב קוק) ובסמ"ג לאוין מ"ז וב"ספר יראים" המובא לקמן הערה 105 ובאזהרות לרשב"י אות ר"ב וב"זהר הרקיע" לרשב"ץ שם אות פ"א. ועיין בהגהות ה"משנה למלך" לספר החינוך מצוה צ"ג וב"מנחת חינוך" שם ובביאור הגר"י פערלא זצ"ל לספר המצוות לרס"ג ח"ב, ל"ח ובגהות הגר"ח העליר זצ"ל לשה"מ לרמב"ם (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשי"ו) ל"ח מ"ח הערה 14 ובהגהות הרב קאפח שליט"א שם (מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"א) הערה 56 ובספר המצוות מהדורת "רמב"ם לעם" שם הערה ר' ובהגהות להלכות עבודת כוכבים במהדורת "רמב"ם לעם" פ"י, ה"א הערה יג והגהות "זיו הזהר" ל"זהר הרקיע" לרשב"ץ אות פ"א ובשו"ת "ציץ אליעזר" המובא בהערה 62 ובקובץ "תחומין" כרך ד', עמ' 276-267 ובקובץ "תורה שבעל פה" כרך יז, עמ' נט-סב וכרך כא עמ', נב-נט.

כנעני אלא פלשתי⁵⁸, ואילו השיטה האוסרת כריתת ברית לכל העמים, אכן קשה. והוסיף, שלכאורה ניתן לתרץ שיטה זו על פי מה שכתבו התוס'⁵⁹, שאפשר שכל האיסור הוא רק לעובד כוכבים, אבל לגר תושב דהיינו שאינו עובד ע"ז או שמקיים כל שבע מצוות בני נח⁶⁰, מותר לכרות ברית.

לפי זה אפשר לומר שאבלימלך היה גר תושב, ולכן הותר לאברהם לכרות עמו ברית. אבל מהר"ם שיק דחה תירוץ זה באומרו, שכיוון שאברהם נשבע לא רק לאבלימלך, אלא גם לבנו ולנכדו, אף על פי שאברהם לא יכל להיות בטוח שנכדו של אבלימלך לא יעבוד ע"ז, הרי שאי אפשר לתרץ שכיוון שאבלימלך קיים שבע מצוות בני נח לכן הותר לאברהם לכרות עמו ברית, שכן, כאמור, ייתכן שבנו או נכדו יעבדו ע"ז ואז יצא שאברהם כרת ברית לעובדי ע"ז, ואם כן שיטה זו קשה. עוד יש להוסיף על דבריו, שבכמה מדרשים⁶¹ אמרו שאבלימלך עצמו היה עובד ע"ז, כך שלפיהם לא שייך כלל לתרץ שלכן הותר לאברהם לכרות עמו ברית.

בשו"ת "ציץ אליעזר"⁶² הביא את קושיית מהר"ם שיק ותירץ שב"ספר יראים"⁶³ כתב: "לא תכרות להם ולאליהם ברית"⁶⁴, את ה' אלקיך תירא ותעבוד⁶⁵ ולא תכרות להם ולאליהם ברית כי אם הברית אשר כרת עמך בחורב"⁶⁶, ולמד מכאן ה"ציץ אליעזר": "רואים אנו מדברי היראים שקשר ענין איסור כריתת ברית עם עכו"ם שם... הברית אשר כרת ה' עמנו בחורב... שמאחר שכרתנו ברית עם ה'... אסור לנו לכרות ברית עם עכו"ם... ואם כן מיושב בפשיטות ענין כריתת ברית של אברהם אבינו עם אבלימלך, הגם שקיים כל התורה עד שלא ניתנה... מפני שכל עוד שחסר היה השורש, והיינו כריתת הברית של הקב"ה עמנו... בחורב, לא היה... מקום לחלות איסור הענף הנובע מזה הוא איסור כריתת ברית עם העכו"ם".

ה"ציץ אליעזר" הביא אחר כך את התנא דבי אליהו⁵⁰ הנזכר למעלה וכתב עליו: "יוצא לנו מדברי תנא דבי אליהו אלה כי באמת היה קטרוג גדול בשמים על כריתת הברית שכרת אברהם אבינו עם אבלימלך, עד שמכוח זה הביא הקב"ה את אברהם אבינו ע"ה לידי ניסיון העקדה, והגם שע"י כך הוכיח הקב"ה למלאכי השרת שלבבו של אברהם אבינו נאמן לפניו ושכל כוונתו היתה אך לטובה מפני דרכי שלום, בכל זאת נזקף עליו הדבר לחטא". וסיים: "הרווחנו בהאמור דלא רק שאין קושיא מאברהם אבינו על הסוברים שהאיסור הוא בכל העכו"ם, אלא שמבחינת מה יש עוד סיעתא לדבריהם משם לפי התנא דבי אליהו שמבאר שהיתה באמת תביעה על כך". נראה מדבריו האחרונים כאילו התנא דבי אליהו סבור שאברהם אבינו חטא במה שכרת ברית עם אבלימלך.

58. עיין בראשית כ', ב; כ"א, לב; כ"ו, א.

59. ביבמות שם.

60. עיין מסכת עבודה זרה דף סד, ע"ב ורמב"ם הלכות עבודת כוכבים פ"י, ה"ו והלכות איסורי ביאה פ"ד, ה"ז והלכות מלכים פ"ח, ה"י ואנציקלופדיה תלמודית כרך ערך גר תושב וספר מרחבים ב (ירושלים תשמ"ז), עמ' 163-164 236-234 וספר מרחבים ג (ירושלים תשמ"ח), עמ' 443-439 וקובץ "תורה שבעל פה כרך" כא, עמ' כא-לא.

61. עיין ב"תורה שלמה" בראשית כ"א, כד אות קטז בשם מדרש ועיי"ש בהערה קטז וק"ז.

62. חלק ט"ו סימן מח.

63. במהדורה שעם פירוש "תועפות ראם" הוא בסימן שיד ובמהדורות אחרות הוא בסימן פז.

64. שמות כ"ג, לב.

65. על פי דברים ו', יג; י', כ.

66. שמות י"ט, ה; כ"ד, ח; ל"ד, י-כח; ויקרא כ"ו, ג-מו (ועיין מכילתא יתרו מסכתא דכחדש ראש פרשה ג' (פרק יט פסוק ו) ורבי"ע ויקרא כ"ה, א) ועיין עוד בדברים כ"ח, סט וברש"י וברש"ם ובחזקוני שם.

לעניין נראה שדברי ה"ציץ אליעזר" קשים להבנה, הן בתירוצו את השיטה שסוברת, שאיסור כריתת ברית נוהג בכל העכו"ם והן במה שכתב שמהתנא דבי אליהו נראה שאברהם חטא במה שכרת ברית עם אבימלך.

על מה שתריך שכיוון שבזמן אברהם אבינו טרם נכרתה הברית בחורב ממילא לא היה איסור כריתת ברית עם העכו"ם – קשה, שכן אף על פי שבזמן אברהם אבינו טרם נכרתה הברית עם בני ישראל בחורב, מ"מ הקב"ה כרת ברית עם אברהם אבינו "להיות לך לאלקים ולזרעך אחריו"⁶⁷ עוד לפני שאברהם כרת ברית לאבימלך⁶⁸, וכמו שאסור לעם ישראל לכרות ברית עם הגויים בגלל הברית בחורב, כך לכאורה היה אסור לאברהם, שקיים את כל התורה, לכרות ברית עם אבימלך בגלל הברית שכרת עמו ה'⁶⁸.

ועל מה שכתב, שמהתנא דבי אליהו נראה שאברהם עבר על איסור כריתת ברית "והגם שעיי"כ הוכיח הקב"ה למלאכי השרת שלבבו של אברהם אבינו נאמן לפניו ושכל כוונתו בכריתת הברית עם אבימלך הייתה אך לטובה מפני דרכי שלום, בכל זאת נזקף עליו הדבר לחטא" – קשה, שכן בתנא דבי אליהו נאמר שהקב"ה אמר למלאכים שאברהם עשה טוב!

עוד קשה, שלפי הסבר ה"ציץ אליעזר" נצטרך לומר שהתנא דבי אליהו יחלוק על מה שנאמר במשנה, בגמרא⁶⁹ ובמדרשים⁷⁰ שקיים אברהם אבינו את כל התורה כולה קודם שניתנה!⁷⁰ לכן נראה יותר כמו שפירשו מפרשים אחרים:

בספר "דברי שאול"⁷¹ הביא בשם תלמידו, שכשם שכתבו רשב"א ור"ן⁷², שכל שעושה לטובת עצמו אינו עובר על "לא תחנם"⁷³, כך גם לעניין איסור כריתת ברית, אם הברית מועילה גם לנו – היא מותרת. ודייק שלכן אמרה התורה: "לא תכרות להם ברית"⁷⁵ – כאשר רק הם צריכים את הברית אז קיים האיסור, אבל כאשר יש לנו תועלת מהברית אין היא אסורה. ולכן הותר לאברהם לכרות ברית עם אבימלך, שכן "גם כאן היה אברהם צריך לכריתת ברית, שהרי היה גר בארץ פלשתים וסתמו לו הבארות... וזהו שכתוב יזכרתו שניהם ברית"⁷⁴. אמנם יש לעיין בדבריו מה גודל התועלת שבשבילה יהיה מותר לכרות ברית וכן מה גודל הוויתור שמוותרים בברית זו, שכן לא מסתבר שבשביל תועלת

67. בראשית י"ז, ז.

68. אמנם עם ישראל מחוייב מכוח הברית בחורב ולא מכוח הברית עם אברהם עיין פיה"מ לרמב"ם מסכת חולין פ"ז, מ"ו.

69. עיין בבראשית רבה מ"ט, ב; סד, ד; צה, ג וע"ע ב"יפה עיניים" קידושין פב, ע"א.

70. אמנם ניתן היה לומר שכיוון ש"אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" (קהלת ז', כ) אין סתירה בין האמור במשנה "קיים אברהם אבינו את כל התורה קודם שניתנה" לבין הסבר ה"ציץ אליעזר" בתנא דבי אליהו שאברהם חטא בכריתת הברית עם אבימלך, אבל המהר"ם שיק הבין שמהמשנה משמע שאברהם לא חטא בכריתת הברית הזו ולכן הקשה על הסוברים שאיסור כריתת ברית נוהג ביחס לכל הגויים ונשאר בצ"ע ועל כך בא ה"ציץ אליעזר" לענות.

71. על התורה (לרבי יוסף שאול נאטאנזאהן מהדורא קמא, לעמבערג, תרל"ה) בראשית כ"א, כז (הביאו הרב גרשוני שליט"א בספרו "קול צופיך" עמ' קנ"ו).

72. בחידושיהם למסכת גיטין דף לח, ע"ב ד"ה "מצוה שאני" וכן בר"ן על הרי"ף שם (דף כ, ע"ב בדפי הרי"ף) ד"ה "כל המשחרר" ועיין גם ברמב"ן לגיטין בהשמטות בסוף המסכת.

73. דברים ז', ב.

74. א. בראשית כ"א, כז.

ב. עיין שם שכתב שהבנה זו מדויקת גם בפרשיות נוספות. הגבועונים ביקשו מבניי: "ועתה כרתו לנו ברית" (יהושע ט', ו) ובניי השיבו להם: "אולי בקרבי אתה יושב ואיך אכרות לך ברית" (שם, ז), אבל שלמה כרת ברית עם חירם לטובתו – על מנת לקבל עצים לבנין ביהמ"ק (מ"ב, ה', טז-כא) וברית כזו מותרת. יש להוסיף שאכן אצל שלמה וחירם כתוב "ויכרתו ברית שניהם" (שם, כא). (ועיין ב"לחם משנה" על הרמב"ם ה"ל מלכים פ"ו, ה"א שכתב על הברית של שלמה עם חירם: "ויעוד יש שם טעם משום שהיה נתון ברושים וארוזים לבית אלוקינו ומחמת זה כרת ברית עמו" ואפשר שכוונתו כ"דברי שאול").

כלשהי כבר יהיה מותר לכרות ברית, וכן לא מסתבר שיהיה מותר לכרות ברית שבה מוותרים על כיבוש ארץ ישראל או שבה מתירים לגויים לעבוד ע"ז.

תשובה אחרת על שאלת מהר"ם שיק כיצד כרת אברהם ברית לאבימלך כבר נרמזה בדברי הראשונים, ועל פיה ניתן להסביר שגם לפי התנא דבי אליהו לא חטא אברהם אבינו במה שכרת ברית לאבימלך, וממילא גם לא תהיה סתירה בין מאמר חז"ל "קיים אברהם אבינו את כל התורה" לבין התנא דבי אליהו. כך כתב תוסי הרא"ש⁷⁵:

"ועוד יש לומר **דאפילו ברית שלא לשם ע"ז אסור, כגון ברית של אהבה ושל רעות, לעזור זה לזה במלחמה ולהשתתף זה עם זה בכל דבר, אבל כריתת ברית של שלום כגון ברית שעשה אברהם לאבימלך 'אם תשקר לי ולניני ולנכדי' – מותר.**"

נראה שניתן להסביר, שכך סובר התנא דבי אליהו: המלאכים סברו שאברהם כרת לאבימלך "ברית של אהבה ושל רעות", ולכן התרעמו עליו בפני הקב"ה, כיוון שברית כזו אסורה, אך הקב"ה אמר להם "שכוונתו היתה לטובה מפני דרכי שלום"⁷⁶ וזה מותר.

בדומה לזה הסביר ה"מאורי אש"י⁷⁶: "זה פלא גדול מאוד, איש אמונים כזה, יכרות ברית אהבה עם עובד אלילים!! זה נפלאו מלאכי השרת... אך ה' הרואה ללב אברהם ויודע אמונת לבו כי רק מפני דרכי שלום עשה, כראוי לאיש חכם **מקרב אף לרחוקים כי אולי מזה ילמדו לעשות טוב**, נתן להם אות שלום ולא נטמאה נפשו בחברת אבימלך, במה שעקד את יצחק"⁷⁷. דהיינו, ברית של הדדיות בין ישראל לעכו"ם אסורה, אבל ברית שנובעת מתוך כך שישאל מכירים במעלתם ויודעים את תפקידם בעולם – לתקן עולם במלכות ה'⁷⁸ – ומתוך כך מקרבים את הגויים על מנת ללמדם לעשות טוב מותרת, וכזו הייתה הברית שכרת אברהם עם אבימלך.

אלא שלפי זה נשאלת השאלה: מדוע אם כן אמרו חז"ל שבגלל הברית שכרת אברהם לאבימלך נשתעבדו בני ישראל בין האומות? והרי אברהם לא חטא בכך, שכן כוונתו הייתה לטובה!

שאלה זו שאל ה"מאורי אש"י⁷⁹ ועוד הוסיף לשאול: "עיקר סיבת הגלויות היה מפני חטאם⁸⁰ ואיך אמר מפני זה (הברית עם אבימלך)?" והשיב: "נראה שבא לבאר הסיבה הפנימית איך באו ישראל לכל החטאים הגדולים שבעבורם גלו מארצם. והיא כי נשתייר בלב בניו להיות כורתים ברית עם עובדי כוכבים, ובבחינתם הקטנה מאברהם יכולים להתערב אתם באהבה וילמדו ממעשיהם, וכן היה באמת בתחילת עלייתם לארץ ישראל שהשאירו עובדי כוכבים שנצטוו למחותם⁸¹... וזו היתה הסיבה הראשונה לחטאות ישראל כי התערבו אתם ולמדו ממעשיהם"⁸².

75. במסכת קידושין דף סח, ע"ב דבור המתחיל "הניחא לרי"ש".

76. על התנא דבי אליהו (לרבי אברהם ברבי אריה ליב יהודה, סדילקאוו תקצ"ה) פרק ז' אות סב.

77. בזה ביאר ה"מאורי אש"י כיצד הוכיח הקב"ה למלאכים ע"י העקידה שאברהם אבינו עשה טוב במה שכרת ברית עם אבימלך. יש לשים לב כמה רב המרחק בין הסבר התנא דבי אליהו – בעיקר לפי פירושו של ה"מאורי אש"י – לסמיכות פרשת העקידה לפרשת הברית שכרת אברהם אבינו עם אבימלך, לבין פירוש רשב"ם לסמיכות זו (בפירושו לבראשית כ"ב, א).

78. עיין בצפניה ג', ט ובתפילת "עלינו לשבח" בחציה השני.

79. הנ"ל (בהערה 76) אות סד.

80. עיין מלכים ב' כ"א, א-טו ובפסוקים נוספים רבים.

81. שופטים א', כז-לו; תהלים ק"ו, לד.

82. תהלים ק"ו, לה; שופטים ב', יא-יב; ג', ה-ו.

נראה שכך ניתן לפרש גם את המדרש רבה: ההקפדה על אברהם לא הייתה בגלל שעבר עברה בכריתת הברית עם אבימלך, אלא בגלל שגלוי וידוע לפני ה' שבגלל ברית זו "נשתייר בלב בניו להיות כורתים ברית עם עובדי כוכבים... וזו היתה הסיבה הראשונה לחטאות ישראל כי התערבו אתם ולמדו ממעשיהם".

נמצאנו למדים שאברהם אבינו לא עבר על איסור כריתת ברית לגויים, וכמו כן לא חשב שהברית והשבועה יעכבו את כיבוש הארץ, אלא מאת ה' הייתה זאת שיבוש לא נכבשה עד ימי דוד. וכשם שרצה ה' שבני ישראל יוכלו לכבוש את האזור שמחצרים עד עזה בכניסתם לארץ בזמן יהושע בן נון, ולכן הביא ה' את הכפתורים שישמידו את העוים צאצאי אבימלך שישבו באזור ההוא⁸³ כך רצה ה' שבני ישראל לא יכבשו את עיר היבוסי עד ימי דוד, ולכן האריך את ימיהם של אבימלך וצאצאיו ומנע בכך את כיבושה של יבוס.

לפני שנברר מדוע רצה ה' לעכב את כיבושה של יבוס, עלינו להבין כיצד ייתכן שאברהם אבינו נשבע שבועה שתפריע לבניו לכבוש את הארץ לפי השיטה שהובאה בפרד"א, שלפיה נשבע אברהם לבני חת שבני ישראל לא יכבשו את עיר היבוסי כי אם ברצונם.

2. שיטת הפרקי דרבי אליעזר

יש להדגיש שלפי שיטה זו לא ניתן לתרץ את התירוץ שנאמר לפי השיטה הקודמת שהשבועה הייתה רק לשלושה דורות ואילו הדור הרביעי שיבואו לארץ ישראל כבר לא יהיה מחויב לשבועה, שכן בפרקי דר"א נאמר שבני חת אמרו לאברהם: "כרות עמנו שבועה שאין בני ישראל יורשים את עיר יבוס כי אם ברצונם של בני יבוס", ולא נאמרה בשבועה שום הגבלה של זמן. כמו כן יש להדגיש שבועתו של אברהם אבינו לבני חת התייחסה במפורש לעיר היבוסי ומקום המקדש, וזאת לאחר עקידת יצחק שבה כבר קבע אברהם שבהר המוריה יבנה בית המקדש⁸⁴. נאמרו על כך שתי תשובות:

א. בספר "ציניף מלוכה"⁸⁴ כתב הרב נריה זצ"ל, שאע"פ שחז"ל הביעו תרעומת על הברית שכרת אברהם עם אבימלך, כמבואר לעיל, "לא כן ביחס לחוזה שחתם אברהם אבינו בדבר ירושלים, הר המוריה, מקום המקדש. הואיל והר ה', הוא אשר בו יראה אל עמו, ועתיד הוא להיות "בית תפילה לכל העמים"⁸⁵, צריך הוא להיות נקי לגמרי מכל פעילות שבזרוע, ואין ראוי כלל שגיגע לידי ישראל בדרכי אלימות של כיבוש מלחמה. ועל כן גם בשעה שעיר יבוס היא ירושלים הייתה כבר במסגרת מלכות יהודה וישראל, תחת שלטונו של דוד המלך, נשארו התושבים במקומם... בגלל השבועה הישנה⁸⁶. ומקום המזבח, הוא גורן ארונה היבוסי, נגאל רק בסוף ימי דוד⁸⁷, ואף לא הסכים דוד לקבל את המקום במתנה, אלא שילם עבורו בכסף מלא⁸⁸, למען היות הקנין נעשה ברצון טוב ומלא".

83. בראשית כ"ב, יד ואונקלוס ורש"י שם (ועיין גם ברמב"ם במורה נבוכים ח"ג פמ"ה).
84. "חי רא"י", כפר הראה, תשנ"ב, עמ' 210 (וכן בקובץ "תורה שבעל פה", כרך ט"ז הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ד עמ' קנג).
85. ישעיהו נ"ז, ז.
86. כעין זה כתב גם ילקוט מעם לועז שמואל ב' כ"ד, כג בשם ספר "מיכל מים חיים". על תשובות נוספות לשאלה מדוע לא כבש דוד את מקום המקדש עיין ב"מנחת חינוך" מצוה רפ"ד סעיף ו ובשו"ת "דברי מלכיאלי" ח"ד סימן צ"ט ובשו"ת "בית יצחק" חלק או"ח סימן כ"ח סק"א ובמאמרי "מתי וכיצד גילה דוד המלך את מקום המקדש", "שמעתי" 113, עמ' 17-18, ועיין עוד ב"עולת ראיה" ח"א עמ' רלד סוף ד"ה "והנצח זו ירושלים וההוד זה ביהמ"ק".
87. כן עולה מסדר הפרקים בספר שמואל וכ"כ רש"י ורד"ק במלכים א' ג', ז ומקורם בסדר עולם רבה סוף פרק י"ד.
88. שמואל ב' כ"ד, כד ודברי הימים א' כ"א, כד-כה.

מפורש בדבריו שהברית שכרת אברהם מתייחסת רק למקום המקדש, וכיוון שמקום המקדש לא היה עתיד להיכבש בדרכי מלחמה גם לולא שבועתו של אברהם, הרי שאברהם בשבועתו לא מנע את ישראל מלכבוש את המקום!

על פי זה ניתן לענות על שאלה נוספת: כיצד כרת אברהם ברית לבני חת והרי קיים אברהם אבינו את כל התורה ובני חת הם משבעת העמים ולשבעת העמים ודאי אסור לכרות ברית!

אלא שהסבירו התוס' ⁸⁹: "שצווה הכתוב שלא לכרות להם ברית שלום שלא להכותם **כדי לכבוש את ארץ ישראל**", וכיוון שברית זו של אברהם לא הפריעה לכיבוש הארץ, שכן גם לולא הברית לא היו בני ישראל כובשים את המקום הרי שלא היה בה איסור! אבל יש לשאול שבפרקי דר"א נאמר: "מה עשו אנשי יבוס! עשו גילולים של נחושת והעמידו אותם ברחוב העיר וכתבו עליהם שבועת אברהם וכשבאו ישראל לארץ **רצו ליכנס בעיר היבוס ולא היו יכולים ליכנס מפני אות ברית שבועת אברהם**, שנאמר: 'ואת היבוסים יושבי ירושלים' וגו'. וכשמלך דוד ורצה להכנס בעיר היבוס לא הניחו אותו שנאמר: 'ויאמר לדוד לא תבוא הנה' וגו'". והלא היו ישראל כחול הים! אלא מכוח ברית שבועת אברהם. ראה דוד וחזר לאחוריו שנאמר: 'וישב דוד במצודה' ⁹⁰. אמרו לו אין אתה יכול להכנס בעיר היבוס עד שתסיר כל הצלמים הללו שכתוב עליהם אות שבועת אברהם שנאמר: 'כי אם הסירך העורים והפסחים' ⁹¹ – אלו הצלמים שנאמר עליהם 'עור ופסח לא יבוא אל הבית' ⁹¹. אמר דוד לאנשיו: כל מי שיעלה בראשונה ויסיר את הצלמים הללו שכתבו עליהם אות ברית שבועת אברהם יהיה לראש. ועלה בראשונה יואב בן צרויה ויהי לראש שנאמר: 'ויעל יואב בן צרויה בראשונה' ⁹²".

מפורש אפוא בפרקי דר"א שהשבועה הפריעה לכיבוש עיר היבוס ורק לאחר הסרת הצלמים יכלו לכבושה, ואם כן משמע שהשבועה התייחסה **לכל העיר ולא רק למקום המקדש!**

תירץ אחי, הרב יגאל, שניתן לומר שהשבועה התייחסה באמת רק למקום המקדש, אלא שהיבוסים שיקרו ואמרו שהשבועה מתייחסת לכל העיר. עד ימי דוד לא ידעו בני ישראל לאיזה שטח בדיוק מתייחסת השבועה, ולכן נמנעו מלכבוש את כל אזור היבוסים, ואילו דוד שגילה את מקום המקדש ⁹³, ידע שהשבועה מתייחסת רק להר המוריה, ולכן כבש את כל אזור היבוסים מלבד הר המוריה!

על פי זה ישנה תשובה גם על שאלה נוספת ששאלו המפרשים ⁹⁴: מה הועילה הסרת הגילולים? וכי על ידי הסרת הגילולים בטלה השבועה!! ותירצו המפרשים ⁹⁵, שבאמת השבועה פקעה, אך אעפ"כ רצה דוד להסיר את הגילולים כדי למנוע אפילו שמץ של חילול השם.

89. במסכת יבמות דף כ"ג, ע"א ד"ה הוא.

90. שמואל ב' ה', ט.

91. שמואל ב' ה', ו.

92. דברי הימים א', י"א, ו.

93. עיין במסכת זבחים דף נד ע"ב (ועיין עוד בדברי הימים א' כ"א, כו-כ"ב, א ובמאמרי "מתי וכיצד גילה דוד המלך את מקום המקדש" ב"שמעתיך" 113, אייר תשנ"ג, עמ' 18-9).

94. מהרי"ק על רש"י (למורנו הרב יוסף קולון בעל שו"ת מהרי"ק ורבנו של רבנו עובדיה מברטנורא) דברים י"ב, יז, "זית רענן" על הילקוט שמעוני (לבעל ה"מגן אברהם" על שולחן ערוך אורח חיים דעסויא תס"ד) יהושע פרק ט"ו רמז כח (ובפירוש המקוצר הנדפס בשולי הגליון הילקוט שמעוני (אות יד) הושמטה הקושיה), רד"ל על הפרקי דר"א פל"א אות צו.

95. הנ"ל בהערה הקודמת ועיין בסמוך שם פורטו דברי המהרי"ק וה"זית רענן".

בדומה לזה הוא תירץ שדוד ידע שהשבועה אינה מתייחסת לכלל האזור אלא רק למקום המקדש ולכן אין היא מונעת ממנו לכבוש את האזור, אך כדי למנוע אפילו שמץ של חילול השם ציוה דוד להסיר את הגילולים.

אבל יש לשאול שבפרקי דר"א נאמר: "אמרו לו – בני חת לאברהם אבינו – ...כרות עמנו שבועה שאין בני ישראל יורשים את עיר יבוס כי אם ברצונם של בני יבוס". מפורש איפוא שאברהם נשבע שבני ישראל לא יכבשו את כל העיר ולא רק את הר המוריה מקום המקדש!

נראה לומר שכוונת המדרש בביטוי "עיר יבוס" היא רק למקום המקדש, שכן בהמשך המדרש נאמר: "ואחר כך קנה – דוד – את עיר היבוס לישראל...מה עשה לקח מכל שבט נ' שקלים הרי כולו ו' מאות שקלים, שנאמר 'ויתן דוד לארונה'".⁹⁶ וקשה שהרי דוד לא קנה את כל עיר היבוס, אלא רק את גורן ארונה – הר המוריה, ואילו את שאר העיר דוד כבש עוד קודם לכן, ומדוע אמר המדרש שדוד קנה את עיר היבוס? מוכח מכאן שהמדרש מכנה את הר המוריה בכינוי "עיר היבוס"! ואם כן, אין שום קושי לומר שגם מה שאמר המדרש שאברהם אבינו נשבע לבני חת שבניו לא יכבשו את "עיר היבוס" התייחס רק להר המוריה.

נמצאנו למדים, שאברהם לא עבר על איסור כריתת ברית לשבעת העמים וכן לא מנע מעם ישראל את כיבוש היבוס.

3. תשובה נוספת ששמעתי מאחד מרבותי שליט"א על השאלה, כיצד נשבע אברהם שבועה שתפריע לבניו בכיבוש עיר יבוס היא, שכיוון שאברהם לא נשבע שבניו לא יכבשו את עיר יבוס כלל, אלא שבניו לא יכבשו את עיר יבוס כי אם ברצונם של בני יבוס, הרי שאברהם לא מנע את אפשרות השגתה של עיר יבוס.

הכיצד? בדברי חז"ל והמפרשים נאמר שהדור שיצא ממצרים – שעליו נאמר לאברהם אבינו "ודור רביעי ישובו הנה"⁹⁸ – היה ראוי לנחול את הארץ ללא מלחמה, אלא מתוך הסכמתם של יושבי הארץ, וממילא היה יורש גם את עיר יבוס. דבר זה נאמר ביחס למספר תקופות במהלך שנות המדבר:

1) על התקופה שלפני חטא העגל כתב הרב קוק⁹⁷: "לולא חטא העגל היו האומות יושבות ארץ ישראל משלימות עם ישראל ומודות להם, כי שם הי הנקרא עליהם היה מעורר בהם יראת הרוממות ולא היתה שום שיטת מלחמה נוהגת".

2) גם לאחר חטא העגל, לפני חטא המרגלים, אמר משה לבני ישראל: "ראה נתתי לפניכם את הארץ, בואו ורשו את הארץ..."⁹⁸ ופירש"י ע"פ חז"ל⁹⁹: "אין מערער בדבר ואינכם צריכים למלחמה. אילו לא שלחו מרגלים לא היו צריכים לכלי זין".

3) גם לאחר חטא העגל וחטא המרגלים, אילו לא היו ישראל חוטאים במי מריבה היו מתקנים את חטאיהם וזוכים להיכנס לארץ ישראל בלא מלחמה¹⁰⁰.

4) אף לאחר כל החטאים האמורים, אילו היו ישראל שבים בתשובה שלימה היו מתקנים את חטאיהם ואת העולם כולו והעולם כולו היה מכיר במלכות ה'⁷⁸ ושואף

96. דברי הימים א' כ"א, כה (ושם כתוב: "ויתן דוד לארנן").

97. אורות, המלחמה פ"ד.

98. דברים א', ת.

99. בספרי שם ובעין זה בתרגום יונתן שם.

100. עיין באוה"ח הקדוש במדבר כ', ח בסופו ובמלבי"ם שם כ', יד.

101. עיין ספר הכוזרי מאמר שני, סעיפים ז-ח ועוד.

להתגלותה בעולם. וכיוון שמלכות ה' מתגלה דרך עם ישראל הנמצא בארץ ישראל כולה¹⁰¹ ומקיים את התורה כולה, הרי שהיבוסים היו רוצים לתת לעם ישראל את עירם. שכן מצוות רבות אינן מתקיימות אלא במקדש¹⁰², וכל עוד שמקום המקדש אינו בידי עם ישראל ממילא חסר בהופעת מלכות ה' בעולם.

5) אף לאחר כל החטאים האמורים, ולמרות שישראל לא זכו לשוב בתשובה שלימה באותה תקופה, מוסרים לנו חז"ל ש"הגרשגי האמין לו להקב"ה והלך לו לאפריקיי"¹⁰³ וכמו כן היה שייך שינהג אף היבוסים יושב ירושלים!

מכאן משמע, שאברהם אבינו לא מנע מעם ישראל את אפשרות השגתה של עיר היבוס, ואכן בסופו של דבר נתן ארונה לדוד את הר המוריה מרצונו¹⁰⁴. אבל יש לשאול שארונה נתן רק את מקום המקדש, אבל את שאר חלקי העיר היה צריך דוד לכבוש¹⁰⁵! אכן, שאלו המפרשים⁹⁴, כיצד הותר לדוד המלך לכבוש את היבוסים והרי אברהם אבינו נשבע להם שבניו לא יכבשו! תירצו המפרשים שהיבוסים נתרצו למחול על השבועה אם יהיה לדוד כוח להסיר את הצלמים¹⁰⁶.

עוד תירצו, שהיבוסים הפרו את השבועה תחילה ולכן הותר לדוד לכבושם¹⁰⁷. על פי זה ניתן לומר שכיוון שהגויים גאוותנים¹⁰⁷ וכן "פיהם דיברו שוא וימינם ימין שקר"¹⁰⁸, ידע אברהם שישנן אפשרויות נוספות כיצד בני ישראל יכבשו את יבוס – כשבני חת יתרצו מתוך גאוותם למחול על השבועה אם יהיה ביד ישראל כוח להסיר את הצלמים, או כאשר בני חת יפרו את השבועה.

למרות כל האמור, שאברהם לא מנע את אפשרות כיבושה של יבוס, מכל מקום, אברהם גרם לאפשרות של מניעה זמנית בכיבושה. ויש לשאול מדוע הסכים אברהם להישבע לבני חת שבועה שתגרום לאפשרות זו. לכאורה, הדבר מפורש בפרקי דר' אליעזר עצמו: בני חת לא הסכימו למכור לאברהם אבינו את מערת המכפלה אלא אם כן הוא ישבע להם שבניו לא יכבשו את עיר היבוס. אך עדיין יש לשאול: האם בשביל לקנות את מערת המכפלה כדאי לגרום לאפשרות של מניעה זמנית בכיבוש יבוס?

על מנת לענות על שאלה זו יש לנסות להבין את מעלתה של מערת המכפלה. בפרקי דר"א¹⁹ נאמר לפני כן, שאברהם נכנס למערת המכפלה עוד קודם לכן: "ומצא שם את אדם וחוה שוכבים על המיטות וישנים ונרות דולקים עליהם וריח טוב עליהם כריח נוחח". וביאר הרד"ל¹⁰⁹ ע"פ הזהר הקדוש, שהיה הריח מגן עדן, כיוון שמערת המכפלה פתוחה

102. עיין ספר המצוות לרמב"ם מצוות עשה כ"קח ועוד, ומצוות לא תעשה סה-קמ ועוד. ועיין בסוף השרשים שבראש ספר המצוות שם כתב הרמב"ם: "וידוע גם כן שכל הקרבנות אינם קרבים אלא במקדש ושהעבודה אסורה מחוץ לעזרה וכן דיני נפשות אין דנים אותם אלא כשיש מקדש... הרי כל מצוות עשה או לא תעשה התלויה בקרבנות או בעבודות או במיתות בית דין או בסנהדרין או בנביא ומלך... לא אצטרך לומר בהן: ימצווה זו אינה נוהגת אלא בפני הבית" כיון שזה ברור".

103. ירושלמי שביעית פ"ו, ה"א ועיין גם בפסיקתא זוטרתא לקח טוב שמות י"ג, יא (ובהערה סח שם) וביצניף מלוכה" עמ' 214.

104. שמואל ב' כ"ד, כ-כה ודברי הימים א' כ"א, כא-כה.

105. שמואל ב' ה', ז; דברי הימים א' י"א, ה.

106. "זית רענן" על הילקוט שמעוני יהושע פרק ט"ו רמז כח (מהדורת דעסויא, תס"ד, וב"זית רענן" המקוצר הנדפס בשולי גיליון הילקוט שמעוני הושמט תירוץ זה).

107. מהר"ק על רש"י (הנ"ל בהערה 94) דברים י"ב, יז ו"זית רענן" על הילקוט שמעוני (הנ"ל בהערה 94) יהושע פרק ט"ו רמז כח (תירוץ זה הובא גם ב"זית רענן" המקוצר הנדפס בגיליון הילקוט שמעוני אות יד). ועיין בפרוש הרד"ל על הפרקי דר"א פל"ו אות צ"ו.

107א. עיין חולין פט, ע"א.

108. תהלים קמ"ד, ח-יא.

109. על הפרקי דר"א שם אות סט.

לגן עדן. דבר זה נזכר גם בשם רב סעדיה גאון¹¹⁰: "מערת המכפלה – פתח גן עדן"¹¹¹. גם מבלי להבין את מלוא עומק המשמעות של דבר זה¹¹², ברור שמעלתה של מערת המכפלה היא עצומה. וכך כתב "אור החיים" הקדוש¹¹³: "מערת המכפלה אשר אין ערוך אליה"¹¹⁴. יש להדגיש שאין הכוונה חיו שמעלתה של מערת המכפלה גדולה ממעלתה של יבוס, היא ירושלים¹¹⁵, אלא שמעלתה של מערת המכפלה גדולה כל כך, שבשבילה היה מוכן אברהם אבינו לגרום לאפשרות של מניעה זמנית בכיבוש יבוס.

יתירה מכך: "חברון גרמה לישיבת כל ארץ ישראל, לפי שעיי שכלב בא לחברון ת"ו, כמ"ש ויבא עד חברון"¹¹⁶, ניצול מעצת מרגלים ועייז נמצא זכות וקיום והעמדה לישראל להיכנס לארץ ישראל... ואעייג שרז"ל¹¹⁷ אמרו שבא כלב להשתטח על קברי אבות, מ"מ הכתוב לא תלה ביאתו כי אם בחברון, לומר שקדושת חברון ת"ו היא שעמדה להצילו מעצת המרגלים¹¹⁸. אי"כ קניית מערת המכפלה סייעה לכיבוש כל א"י ובכללה עיר היבוס!

קניית מערת המכפלה אף הכינה באופן מיוחד את כיבושה של יבוס עיי דוד המלך, שכן כתב הזוהר הקדוש, שעל מנת למלוך על כל ישראל היה דוד צריך למלוך קודם בחברון שבע שנים ולהתחבר עם האבות הקדושים הקבורים במערת המכפלה, ורק אז היה דוד יכול למלוך על כל ישראל¹¹⁹ ולכבוש את יבוס¹²⁰.

נמצאנו למדים שלא רק שאברהם אבינו לא מנע את כיבושה של יבוס, אלא להיפך – **קנייתו את מערת המכפלה סייעה בכיבוש יבוס!**

על פי זה ניתן לענות תשובה נוספת לשאלה על כריתת הברית בין אברהם לבני חת, שהרי בני חת היו משבעת העמים ולהם ודאי אסור לכרות ברית, וכיוון שאברהם אבינו קיים את כל התורה כיצד כרת להם ברית? אלא שהסבירו התוס'⁸⁰: "שציוה הכתוב שלא לכרות להם ברית שלום שלא להכותם – **כדי לכבוש את ארץ ישראל**" וכיוון שברית זו שכרת אברהם אבינו סייעה לכיבוש הארץ, הרי שלא היה בה איסור. נוכחנו לדעת, שלפי כל השיטות לא מנע אברהם אבינו את כיבושה של יבוס, אלא מאת ה' הייתה זאת שעד ימי דוד לא כבשה בני ישראל.

110. מובא ב"תורה שלמה" בראשית ל"ג, יט הערה סד (הובא גם בניאורי הרב חדי"ש לרבנו בחיי בראשית כ"ג, כ).
111. יש להעיר שבמסכת עירובין דף יט, ע"א אמרו: "גן עדן – אמר ריש לקיש אם בארץ ישראל הוא בבית שאן פתחו! אמנם שם אמרו מהצד הגשמי כמו שפירש רש"י: "שפירותיו מתוקין מכל ארץ ישראל", והוסיף מהרש"א: "לפי שבמקומות הללו היו פירות מתוקין ומשובחין ביותר תלו אותו בפתח גן עדן אשר שם, שגן עדן נשתבח בפירות דכתיב 'כל עץ נחמד וגו'', ואילו רש"י הסביר מדוע מערת המכפלה מכלל 'מקומות המקודשים', מ"מ בגמרא משמע שלא כרס"ג ושלא כזוהר הקדוש! ועיין בחידושי "בן יהודיע" שם בערובין שיישב את הסתירה.
112. עיין במאמרו של ר' נעם ארנון "אורה של חברון" ספר "שם עולם" (קרית ארבע, תשל"ז), עמ' 88-91 ובחוברת "עמק חברון" (גם היא פרי עטו של ר' נעם ארנון, חברון, תשנ"ב), עמ' 85-81.
113. בראשית כ"ג, כ.
114. ועיין עוד ברבנו בחיי בראשית כ"ג, ב ובילקוט ראובני פרשת חיי שרה פרק כ"ג.
115. עיין "אגרות הראי"ה" ח"א, אגרת לט שהרחיב בזה.
116. במדבר י"ג, כב.
117. סוטה דף לד, ע"ב.
118. ספר "שער החצר" סימן ש"פ הובא בספר "שם עולם" הני"ל, עמ' 98.
119. זוהר הקדוש ח"א דף עט, ע"ב מובא ב"שם עולם" הני"ל עמ' 97 ושם תרץ כך את הפרקי דר"א. (ועיי בחוברת "עמק חברון" הני"ל עמ' 36-34 ובספר "חן מקום" (לר' אריה הנדלר, שעלבים, תשנ"ד) ח"א עמ' 326-327 שהביאו מקור נוסף מהזהר – ח"ב דף לא, ע"א, אך לא כתבו זאת בהקשר לדברי הפרקי דר"א). ועיי בספר "שער החצר" סימן כט: "**ואין מלכות לישראל, רק עיי חברון**" (מקור זה מידידיר' גרשון באס).
120. עיין ברד"ק בפרושו לשמואל ב' ה', ו המובא לקמן.

ה. מדוע מנע ה' את כיבוש יבוס עד ימי דוד?

כתב רד"ק בפירושו לפסוק: "וילך המלך ואנשיו ירושלם אל היבסי וישב הארץ"⁶: "ובדברי הימים¹²¹ וילך דוד וכל ישראל כי כל ישראל היו עתה אנשיו וכיון שמלך על כל ישראל הלך אל ירושלים ללכוד מצודת ציון, לפי שהיתה קבלה אצלם כי ציון ראש ממלכת ישראל ולא ילכוד אותה אלא מי שיהיה מלך על כל ישראל, ועד היום לא נתקיימה מלכות בישראל כי שאול לא קמה מלכותו"¹²².

מדברי רד"ק עולה שכיבושה של יבוס התעכב בגלל שעד ימי דוד לא היה מלך שהתקבל על כל ישראל ולא בגלל השבועה שנשבע אברהם לאבימלך או לבני חת! והדבר קשה, שכן בסמוך הביא רד"ק את שני מדרשי חז"ל שכיבוש יבוס התעכב עד ימי דוד בגלל השבועה של אברהם לאבימלך או בגלל השבועה של אברהם לבני חת! כיצד הביא רד"ק שני הסברים שסותרים זה את זה בצמידות?

אמנם ניתן לומר שהפירוש הראשון הוא על פי הפשט והשני הוא על פי הדרש, אך נראה לומר שרד"ק למד ששני ההסברים אינם סותרים זה את זה, אלא משלימים זה את זה: הקבי"ה רצה שבני ישראל יכבשו את ציון רק כאשר עם ישראל יתאחד תחת מלכותו של דוד המלך, ובפועל הייתה גם מניעה בגלל השבועה שנשבע אברהם אבינו לאבימלך או לבני חת¹²³.

סיום

גם בימינו לא נכבשה ירושלים העתיקה במלחמת השחרור, שבה ניסו לכבושה הפלמ"ח לבדו והאצ"ל לבדו, אלא רק במלחמת ששת הימים כשעם ישראל היה מאוחד¹²⁴. וכשם שמקום המקדש ניתן לעם ישראל מרצונו של ארוונה¹²⁵, כך בקרוב יכירו כל אומות העולם בזכותו הנצחית והיחידה של עם ישראל על מקום המקדש, כמו שכתב הרב קוק¹²⁶: "כשם שאתם רואים שזכותנו על הארץ בכלל, אף שהיה זה דבר רחוק אצל כל העולם כולו, מ"מ

121. דברי הימים א' י"א, ד.

122. ועיין ב"עזרת כהנים" על מסכת מדות במבוא המקדש, שער דוד דף כב, ע"א שכתב: "כל השופטים מן יהושע בן נון ואילך עד שמואל הנביא לא שמו מושבותם בירושלים. ואפילו שאול בן קיש מלך ישראל לא שם מקום מושבו והיכלו בירושלים... יען כי ידעו כי לא נפלה העיר הזאת לחלקיהם. ורק דוד, שהוא לבדו אדון העיר הזאת שם מושבו בירושלים. ולזאת הניח דוד ראש גלית הפלשתי בירושלים הגם שעדיין לא דר בתוכה... לפי שידע כי שם הוא עירו ונחלתו ומקומו, ושיהיה זכרון הנס במקום דירתו אחר כך. דאם לא כן אין טעם כלל אל מה שבחר להניחו דווקא בירושלים. שאז בהיות שאול חי, היה דוד חונה ודר בבית לחם מקום מולדתו, או אצל שאול בגבעת שאול! אלא על כרחך כמו שכתבנו שידע ברוח קדשו כי שמה בירושלים יהיה מקומו לנצח". (ויש להעיר שלפי דברי רד"ק: "שהיתה קבלה אצלם שציון ראש ממלכת ישראל ולא ילכוד אותה אלא מי שיהיה מלך על כל ישראל", אפשר לומר שדוד ידע זאת גם בלא רוח הקודש, אלא מתוך שנמשח ע"י שמואל למלך על ישראל! ואולי היה צורך ברוח הקודש על מנת לדעת שאכן מלכותו תתקיים ולא תהיה כמו מלכות שאול שלא התקיימה). ועיין עוד ב"דעת סופרים" ובי"תני"ך מפורשי" בידי אשר וויזר לשמואל א' י"ז, נד.

123. עיין ברד"ק ביהושע ט"ו, סג שכתב כעין זה.

124. עיין בדבריו הנפלאים של הרב נריה זצ"ל בספר "מועדי הראי"ה", עמ' תפ-תפא וכן בקובץ "בשובנו לירושלים" (כפר הראה, תשל"ז), עמ' ט.

125. שמואל ב' כ"ד, כב-כד; דברי הימים א' כ"א, כג-כה.

126. מכתב הראי"ה קוק להנהלה הציונית, כ"ט טבת תרפ"ב, נדפס ב"אגרות הראי"ה" חלק ד, עמ' קכב סוף איגרת קלף קכו (הפנה אותי למקור זה הרב שי באבד) ולפני כן נדפס בקובץ מתתיה, ישיבת בני עקיבא נתניה, תשל"ב, עמ' 5, הביאו הרב נריה זצ"ל ב"צניף מלוכה" (הני"ל בהערה 112), עמ' 227, וכן בקובץ תורה שבעל פה (הני"ל בהערה 112), עמ' קעז, ובקובץ "בשובנו לירושלים", עמ' ז-ח.

גלגלה ההשגחה העליונה סיבות עד שמה שהיה רחוק הולך ונעשה קרוב, ואנו בטוחים שהדבר ילך הלך ואור, עד שכל העמים יכירו את צדקת זכותנו הכתובה בכתב קודש על ארצנו הקדושה¹²⁷, כמו כן יבואו ימים שכל העמים יכירו את אמיתת זכויותינו על מקום המקדש, וידעו כולם ויכירו שהחזון של הנביאים שנאמר על המקום הקדוש הזה "כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים"⁸⁵ יתקיים רק כשיהיה הבית הגדול והקדוש הזה שם על מכונו בידי בעליו הראשונים, שהם בעליו הנצחיים שהוא עם ישראל, עם ה' מעולם, הוא ולא אחר".

127. א. עיין בספר "משמיע ישועה" לר' יצחק אברבנאל (בסוף חלק ג בפירושו לנביאים וכתובים) שם מנה י"ז נביאים שניבאו על הגאולה העתידה ובהם ס"ז נבואות, מהם חמש נבואות בתורה, ועיין גם ברמב"ם בהלכות מלכים פי"א ה"א, וה"ב.
ועיין בספר "ארץ ישראל ובעיותיה באורם של חכמינו ז"ל" (לרבי שמואל צבי הרמן, בני ברק, תדש"מ) פרק קכ"ד שם הביא ששים ושבעה פסוקים מהתורה שבהם נזכרת ארץ ישראל.
ועיין בדברי הגאון ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק בעל ה"אור שמח" וה"משך חכמה" המובאים בספר "לנתיבות ישראל" (למו"ר הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל, ירושלים, תשל"ט) ח"ב, עמ' קסז: "אין לך פרשה בתורה שלא נזכרת בה ארץ ישראל".
ב. עיין בספר "צניף מלוכה" (הני"ל בהערה 84), עמ' 228 הערה 13 וכן בקובץ תורה שבעל פה הני"ל, עמ' קעט, שם הביא את דברי מלך אנגליה ג'ורג' החמישי שאמר אחרי הצהרת בלפור: "כתוב בתורה כי עתידים בני ישראל לחזור לארצם (דברים ל', ה) ואני שמח מאד שממלכתי תסייע לכך". וכן הביא את דברי נשיא ארה"ב הארי טרומן שעזר להקמת מדינת ישראל והכיר בה מיד אחרי הכרזת העצמאות: "אגיד לכם מה הניע אותי לעשות מה שעשיתי: אני חונקתי על התני"ך. אמי לימדה אותי את ספר הספרים עוד טרם שהגעתי לגיל בית ספר. נזכרתי שנאמר בחומש שה' הבטיח ליעקב "הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה ולזרעך" (טרומן ציטט את הפסוק בבראשית כ"ח, יג), וכאשר העניין הזה עלה על הפרק נזכרתי באותו פסוק ובהבטחות אלקיות אחרות שניתנו ליהודים על ארץ ישראל וגם בחזונו של נביאי ישראל בדבר ארץ הקודש ואמרתי לעצמי: "אם בכוחך לתת יד שהבטחות אלקיות אלה תתקיימנה – איזו זכייה גדולה מזו יכולה להתרחש לזו!"
ועיין בספר "לנתיבות ישראל" (הני"ל בסעיף א) ח"א, עמ' קמה-קמו שכתב: "בשעה הרוממה של הדיונים בארגון האומות המאוחדות... לענין ישראל וארצו... היה זה נציגה של סין שהביע... את ההכרה הנשגבה המפורשת שכל עיקר קיומו של אירגון זה הרי הוא כדי לקיים את הזון נביאי ישראל!"